

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:13, Mart 2018, s. 210-226

Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD,
tkarakok@bartin.edu.tr

OSMANLI-BİZANS UCUNDA İKİ SAVAŞÇI GRUP: GAZİLER VE AKRİTAİLER

Özet

Modern öncesi toplumlarda sınır savunması için iki temel askeri yöntem vardır. Birincisi, hazır birliklerin konuşlandığı kaleler veya duvarlar vasıtası ile yapılan savunmadır. İkincisi, sınır bölgelerinde toprak sahibi olan birlikler ile yapılan savunmadır. Bu topraklar genellikle merkezi yönetimler tarafından sınır savunulması ve diğer seferlere iştirak edilmesi karşılığında verilmektedir. İlk yöntem örneği olarak Roma ve Çin gibi güçlerin sınırlarında aldıkları tedbirler gösterilebilir. İkinci yöntem için, Bizans'ın doğu sınırında uyguladığı akritai yöntemi ile Türklerdeki uç beyliği yöntemi örnek gösterilebilir. Ortaçağ sınır bölgelerinde işsizlik ve ekonomik zorluklardan ötürü geçimini savaşlardan elde ettikleri ganimetler ile sağlayan savaşçı zümreler olmuştur. Hükümdarlar bu savaşçı grupları bazen ihtiyaç hâsıl olunca ücretli asker olarak, bazen de cezp ederek güçlerini arkalarına almaya çalışmışlardır. Osmanlı-Bizans ucunda bu savaşçı grupları gaza için mücadele eden *gaziler oluştururken*, Bizans tarafında ise *akritai*'ler oluşturmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Uç, Gazi, Akritai

TWO FIGHTERS GROUPS AT THE OTTOMAN-BYZANTINE'S BORDERS: GHAZIS AND AKRITAS

Abstract

There are two basic ways to limit the military defense in the pre-modern society. First is the defense made through the castles and walls around which ready troops are deployed. Second is the defense made by the troops of landlords in the border region. This land is usually given in exchange for participating in the defense of the border and the other campaigns by the central government. As an example of

the first method, measures taken by such nations as Rome and China in their borders can be shown. For the second method, which is implemented in the eastern border of the Byzantine, the name of which is Akritas method and the method known as the end principality in Turks can be shown. There has been clan's fighters earning their livelihood with booties from wars because of unemployment and economic difficulties in the border region. Emperors tried to gain the power of these fighters when they need as mercenaries or sometimes by attracting. These group of fighters were constituted by the veterans combating for gaza (military campaign on behalf of Islam) in Ottoman-Byzantine end whereas the Byzantine side was constituted by akritas.

Keywords: Ottoman Empire, Byzantine Empire, Borderland, Ghazi, Akritas

1. GAZİLER

1.1. Gazi Kelimesinin Anlamı, Gaza ve Cihat Kavramları

Gazi kelimesi, sözlükte, "hücum etmek, savaşmak, yağmalamak; din uğrunda cihat etmek" manasına gelen gaza'nın ismi faili olup savaşta başarı kazanan kumandanlara, hatta hükümdarlara şeref unvanı olarak verilmiştir. Gazi kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde çoğul olarak yer almakta, başka bir yerde de ima yoluyla şehitlikle birlikte zikredilerek övülmektedir. Ancak Kur'an'da bu anlamda daha çok "mücahit" kelimesi geçmektedir. Hz. Peygamber'in şehitlik ve gaziliğin faziletleri hakkındaki sözleri gaziliğin değerini artırmış ve "ölürsem şehit kalırsam gazi" düsturunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İslam fütuhatında bu prensibin birinci derecede rolü vardır.¹ Kur'an-ı Kerim'de kâfirlere ve münafıklara karşı cihat etmeleri yolunda Müslümanlara emir verilmiş, cihat edenlerin kurtuluşa erenler olduğu söylenerek cennetle müjdelenmişlerdir.² Kur'an-ı Kerim'de "Gaza" veya "Gazilik" yerine "Cihat" ve "Mücahit" kelimeleri geçmektedir. Hz. Muhammed'in bu iki sıfatla ilgili övücü sözleri de gaziliğin değerini artırmıştır.³ İslam hükümdarları da fertler gibi savaşlara iştirak ederler ve "gazi" unvanını alırlardı. Fakat sonraları bilhassa padişahlar savaşlara iştirak etmeden kazanılan savaşlar dolayısıyla bu unvanı almaya başlamışlardır.⁴ Devamında ise Hükümdarların öteki siyasal ve askerî unvanları arasında "Keh fe'l-guzat ve'lmeğazi" benzeri nitelemelere de yer verilirdi.⁵

Sonuç olarak Gazi, "din uğrunda cihat etmiş" yani gaza yapmış ve başarı kazanmış kişidir. Bu anlam itibari ile din uğruna savaşan her Müslüman için kullanılabilir. Fakat Türk-İslam tarihinde gaziler ordudaki veya büyük şehirlerdeki belli bir zümreyi tanımlamak için kullanılmıştır. Bu yüzden dini olduğu kadar siyasal meşruiyeti de olan bir zümredir. Bu teşkilatın kökleri Ortaçağ İslam tarihinin ilk asırlarına dayanmaktadır.

¹ A. Özcan, "Gazi Maddesi", DİA, XIII, TDV Yay., 1991, s. 443.

² Kur'an-ı Kerim, Tevbe Suresi, Ayet: 86, 88, 89.

³ İ. Canan, "Cihad'ın Vacib Oluşu ve Cihada Teşvik Eden Hadisler", Hadis Ansiklopedisi, C.III, Akçağ Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 542.

⁴ M. Z. Pakalın, "Gazi Maddesi", Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, C.I, MEB Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 651.

⁵ Ana Britanica Ansiklopedisi., "Gazi Maddesi", C.IX, İstanbul, 2002, s. 328

1.2. İlk Gaziler

Gazilik geleneği, Anadolu'da İslam hilafeti ile Bizans arasında ve Orta Asya'da Şamanist Türklerle Müslümanlar arasındaki savaşlarda askerî hudut teşkilatları olarak ortaya çıkmış olup, bölge *sugur*, *avasım*, *uc* ve *ribat* terimleriyle tanınıyordu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin çökmesi devrinde popüler olan gazilik, daha ilk Anadolu fütuhâtı esnasında mevcut bir sosyal kurum idi. Dolayısıyla Türkler arasında bu zümrenin bir mazisi olmalıydı. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında bazen genel olarak bütün Müslüman ordusunu ifade için kullanılan "gaziler" tabiri, genellikle daha dar ve özel bir mana taşır. Horasan ve Maverünnehir gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada, Samanoğulları zamanında bu gazilerin bulunduğu bilinmektedir.⁶

Orta Çağ'ın klasik savaşları ve karışıklıkları esnasında, işsizlik ve ekonomik zorluklardan dolayı geçimini savaşlarda elde ettikleri ganimetlerle sağlayan, sadece sınırlarda değil önemli kent merkezlerinde de etkili bir toplumsal sınıf daima olmuştur. Hükümetler ve hükümdarlar da bu savaşçı sınıfa sırası gelince ihtiyaç duyup, ücretli asker olarak onlardan yararlanma yoluna gittikleri gibi, bazen bu gücü arkalarına alarak konumlarını muhafazaya çalışmışlardır. Daha VIII. yüzyıl sonlarında Bağdat'ta Abbasi hanedanının iç mücadelelerinden istifade ederek kuvvetlenen ve şehri haraca keserek vergi toplayan "Ayyarlar" teşkilatının bir benzeri, X. yüzyılda Maverünnehir'de "Gaziler" teşkilatı olarak bilinmektedir. Daha önce de İran'da buna benzer kuruluşlar vardı. Samanoğulları devrinde Horasan Gazileri, sınırlardaki kâfirlere, yani putperest Türklere karşı cihat ettiklerinden dolayı dinî bir unvan olarak "Gazi" lakabını almışlardır. Bunlar sayıca da önemli olduğundan teşkilatları devlet tarafından resmen tanınmaktaydı. Bunların reislerine Beyhaki gibi çağdaş tarihçiler, "Sipehsalar-ı Gaziyân, Reisü'l-fityan, ayyarların başı" gibi isimlerle anmışlardır.⁷

Timur zamanında da Semerkant gazileri, o zaman müstahkem olmayan şehri düşman istilasına karşı kahramanca savundularsa da kısa zaman sonra şehrin idaresi tarafından takibata uğramışlardır. Horasan da önemli bir güç olan bu teşekküller, sırası gelince büyük isyanlar çıkararak Samanilere son verirken, İran'da çeşitli hanedanların hâkimiyet kurmalarına ön ayak olmuşlardır.⁸ Keza bölgede hâkimiyet kurmak isteyen hanedanlar, konumlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları mali kaynakları gazalardan elde edilen ganimetlerle sağlamaktaydılar. İbnü'l-Esir'de bazen gazileri, esnaf ve tüccarlara zarar veren ve hükümdarlara karşı kafa tutan eşkiya olarak bahsetmiştir. Zaman ve mekân göre isimleri, kıyafetleri, ahlâkî prensipleri az çok değişime uğrayan, büyük şehirlerde fırsat buldukça haydutluk, hırsızlık, kabadayılık, iç mücadelelerde ve serhatlarda gönüllü veya ücretli askerlik eden bir kısım mensuplarının esnaf teşkilatına dâhil olması dolayısıyla onlarla da ilgisi olan, işsiz kaldıkları veya zemini müsait gördüklerinde büyük merkezlerin sosyal nizamını bozan bu sınıf, Moğol istilasından önce ve sonra Maverünnehir, Horasan, İran, Irak, Anadolu, Suriye ve hatta Kuzey Afrika sahasında değişik

⁶ M.F., Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 84 – 85.

⁷ V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Hzl.: Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 232.

⁸ Barthold, a.g.e., s. 232.

isimler altında daima görülmüştür.⁹ Fergana civarındaki ilk tebliğ faaliyet ve teşebbüslerinde Müslüman gaziler her ne kadar bir başarı elde etmemişlerse de, onların Fergana havzasına ilk hidayet tohumlarını ektikleri de unutulmamalıdır. Bundan sonra İslamiyet her hâlükarda gelişecek ve daha ilerilere doğru gidecektir.¹⁰ Emeviler ve bilhassa Abbasiler döneminde Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'ya karşı yıllarca devam eden Anadolu gazaları, bu devletler tarafından bizzat idare edilmiştir. Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında sınır olan *sugur*, *avasım* ve *ribat* merkezleri, İslam adına cihat sahaları olarak kabul ediliyordu. Bu hudut şehirlerinin tahkimi için diğer bölgelerden ve bilhassa İslam dairesine yeni iltihak etmek üzere olan Türk diyarlarından getirtilen veya gelen birliklerin yerleştirildikleri bilinmektedir. Başta İslam hükümdarları olmak üzere, varlıklı Müslümanlar buralarda askerî ve dinî vakıflar tesis ediyorlardı. İşte bu tesislerin adına ribat deniliyordu.. Müslüman Gazileri ve kendileri Hak dinin yayılmasına yani hizmete adayan kimselerin bir nevi barınak ve konaklama yerleri olan bu önemli din ve hayır müesseseleri ilk defa buralarda ortaya çıkmış ve yavaş yavaş gelişerek bütün Aşağı Türkistan'a yayılmıştır. Bu ribatlar, daha sonraları İslam dininin kolektif bir heyecan ve taze bir ruh ile İç Asya ve bozkırlarda yaşayan göçebe Türk boylarına ulaşması, onlar arasında hüsnükabule mazhar olmasında çok etkili bir rol oynamıştır. Muhtemelen Budist viharalarını (hikmet ve düşünce evi) taklit ederek kurulan ve mistik yönleri ağır basan bu hayır müesseseleri İslamiyet'in ilk gelişme yıllarında Müslüman halk tarafından o kadar benimsenmiştir ki, Müslüman zenginler varını yoğunu bir cihat ruhu içerisinde Allah yolunda harcamışlar ve âdeta birbirleri ile yarışır bir şekilde birçok ribatlar yapmışlardır. Ribatlar mücahit gazilerin, geçinme ve barınmalarını temin için özel surette yapılmış yarı askerî ve fakat genellikle dinî hayır müesseseleri idi. Buralarda değil gazilerin hatta onların hayvanları için dâhi gerekli yaşama kolaylıkları sağlanırdı. Kendi imkânları ile ribatlar yapmak veya yapılmış olan bu ribatların kuruluş gayesine uygun olarak fonksiyonlarını devam ettirmek, bölge Müslümanları arasında bir âdet haline gelmişti. Büyük İslam coğrafyacısı Hamevî, bu yüce maksat için Baykent'te zenginler tarafından binden fazla ribat yapıldığını zikretmektedir. Muhtelif köy ve kasabalardan gelen yerli mücahitler, mühtediler bu ribatlarda toplanırlardı. Buralarda bir mürşit veya şeyhin manevi terbiyesinde yetişen, olgunlaşan ve kabına sığmaz bir ruh ile âdeta şehit olmaya hazır hâle gelen bu mücahitler, gazi dervişler, özellikle ilkbahar ve yaz aylarında kâfirlere (Gayrimüslim Türklere) karşı kâh gaza ve cihatta bulunurlar, kâh bir erenler ordusu olarak stepelerde yaşayan göçebelere aralarına katılırlar ve onları aydınlatıp yol gösterirlerdi. Daha sonraları, değil Orta Asya'nın, Anadolu'nun bile Türkleşme ve İslamlaşması'nda büyük hizmetleri dokunan ve Horasanlı Erenler olarak bizim tarih ve edebiyat literatürümüze geçen böylesine sevdalı kişiler işte bu şekilde kurulmuş ve zamanla tekke ve dergâh şeklini almış bu ribatlarda yetişmişlerdir.¹¹

⁹ Köprülü (1981), a.g.e, s. 86.

¹⁰ Z. Kitapçı, Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler, Damla Ofset ve Matbaacılık, Konya, 1994, s. 181.

¹¹ Kitapçı, a.g.e., s. 116.

IX. ve X.yüzyıllar arasında yaşamış olan İslam âlimi Taberi, Eşres'in ilk defa ribatlara bir çeki düzen verdiğini kaydetmektedir. Daha ziyade sınır boylarını müdafaa eden gönüllü mücahit gazilerin (hafif süvarilerin) barındıkları bir yer olan bu ribatlar, Türk yurtlarında kısa zamanda gelişmiş ve İslami hayır müesseseleri haline gelmiştir. İslam coğrafyacıları, Aşağı Türkistan halkının meziyetlerinden bahsederken zenginlerin, servet ve mal sahiplerinin genellikle ribatlar yaptırdıkları, yolları tamir ettikleri ve cihada büyük önem verdiklerini dile getirmişlerdir.¹²

Sasani İmparatorluğu'na son veren İslam ordularının, Emeviler ve Abbasiler döneminde cihat gayesiyle Anadolu'ya girdiklerini görmekteyiz. Bundan sonra Anadolu, İslam ordularının gaza sahası haline girecektir.¹³ Sasani Devleti yıkılmış ve bütün bölge yani bugünkü İran, Horasan, bugünkü Türkmenistan Türk Cumhuriyeti ile Özbekistan Türk Cumhuriyeti'nin bulunduğu yerler hep Arapların idaresine geçmişti. Bilhassa şehir ve kasaba halkının bir kısmı Müslüman olmuş; böylece Araplar ilk defa kendileri gibi düşünmeyen, kendileri gibi konuşmayan, kendilerinininkine benzemeyen değişik âdetleri olan insanlarla din kardeşi olarak karşılaşmışlardır.¹⁴ Horasan ve Maverâünnehir gibi Türklerin yoğun olduğu coğrafyada Samanoğulları zamanında gazilerin varlığı bilinmektedir. Samanoğulları devrindeki bu gaziler hudut bölgelerinde kâfirlere ve putperest Türklere karşı cihat ettikleri için gazi unvanını almışlardır.¹⁵ Maverâünnehir, Horasan, Avrasya, İran, Irak, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu mıntıkalarına Harafişa, Ayyaran, Şattaran, Mutattavia, Cuaydiya, Zanatira, Fityan, Rünud ve Ahi gibi isimler altında bu vazifeyi yapan gruplar daima görülmüştür. Bu savaşçı grupların zaman içersinde kıyafetlerinde, isimlerinde ve ahlaki kaidelerinde az çok değişme olsa da bu gazilerin değişmeyen özelliği büyük merkezlerin sosyal düzenlerini bozmalarıdır.¹⁶ Gazanın din uğruna savaşmak olarak genel tanımı yapılsa da gazilerin yaptıkları tüm faaliyetlere dini bir mahiyet yüklemek de doğru değildir. Kendi geçimini sağlayacak kadar toprağı ve geliri olmayanlar için savaşlar birer geçim vasıtası olmuştur. Savaşlarda elde edilen ganimetler kitleleri cezp etmektedir. Bu açıdan sınır ya da uc bölgeleri hem dini hem dünyevi faaliyetler için mükemmel yerlerdir. İslam tarihinde gazilik geleneğı Anadolu'da Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki hudut mntıkları olan ve daha önce değindiğimiz sugur, avasım ve uclar da vuku bulmaktadır. Gaziler sadece cihat yapan kutsal savaşçılar değil aynı zaman da sosyo-ekonomik nitelikleri olan toplumsal bir guruptur. Dolayısıyla hem dini hem de siyasi bir kimliğe sahiptirler. Belki burada, gaza ve cihat arasındaki ilişkiye değinmek gerekiyor. Cihat, düşmanın İslam toprağını işgaline karşı yapılan savaştır. Bu yüzden tüm Müslümanların savaşması farz-ı ayn, yani zorunludur. Gaza ise Müslüman şehirlerinden uzaklarda yapılır. Bu savaşlara katılmak farz-ı kifaye yani

¹² Kitapçı, a.g.e., s. 261.

¹³ M. Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, S.21, 1996, s. 7.

¹⁴Ş. Tekin, "Türk Dünyası'nda Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", Tarih ve Toplum Dergisi, 19 (109), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14.

¹⁵ Köprülü (1981), a.g.e., s.107

¹⁶ Köprülü (1981), a.g.e., s.108

savaşan Müslümanlar varsa savaşmak herkesin vazifesi değildir.¹⁷ Bu açıdan bakıldığında cihat daha kapsamlıdır. Fakat gaza kavramı da zaman içinde anlam itibari ile değişime uğramıştır. Gazada temel nokta İslam'ın hâkimiyet alanını genişletmek olmuştur. Bu daha çok fütuhât anlamına gelmektedir. Bu yüzden darül harp'in başladığı sınır/uc bölgelerindeki faaliyetleri anlatan kronikler, destanlar ve diğer kaynaklarda cihat sözünden çok bu gaza kavramı ile karşılaşmaktadır. Köprülü, bu gaziler taifesinin Anadolu'nun fethinden önceki dönemlerden başlayarak savaşlara bir teşkilat halinde iştirak eden gönüllü ve ücretli savaş erlerinden oluştuğunu belirtmiştir.¹⁸ Bu yüzden gazilik bunların meslekleri ve yaşam kaynağıdır. 14. yüzyılda Anadolu uclarında yazıldığı anlaşılan Risaletü'l-İslam'da gaziliğin mistik yönü kadar bir yaşam biçimi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Gazilik önemli bir meslek olarak görülmüştür. Yine Divan-ı Kebir'de gaziliğin bir meslek olduğuna işaret eden deliller vardır.¹⁹ Bütün bunlardan gaziliğin sadece bir meslek olduğunu ve gazilerin de bu mesleği icra eden kişiler olduğu soncuna ulaşmamalıdır. Elbette ki dini bir amacı vardır. Fakat genel itibariyle gaziler uclarda yaşayan savaşçı bir toplumsal zümreyi yansıtmaktadır.

2. OSMANLI – BİZANS ÜCUNDA GAZİLER VE AKRİTAİLER

2.1. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Gaziler

XIII. yüzyıl sonlarına doğru, kendilerine karşı baş gösteren ayaklanmaları bastırmak üzere Anadolu'ya giren ve burada daimî kuvvet buldurmak suretiyle Moğollardan kaçan sivil ve askerî ileri gelenler için uç bölgesi bir sığınak, yeni hayat sahası arayan çok sayıda insan içinde barınak haline gelmiştir. Uç beyleri bu gelenlere sınırın ötesindeki verimli Bizans ovalarını gösterdiler ve onları gaza ve cihada teşvik etmişlerdir. Gazi Uç Beyleri'nin çevresinde toplanan bu insanlar Bizans'a yönelik akınların içinde olmuşlardır. Bu gazi Uç beyleri, 1260–1320 yılları arasında bahsi geçen hat üzerinde, bağımsız beyliklerini kurmuşlardır. 1290'lara gelindiğinde Batı Anadolu'daki gaza ve cihat akınları genel bir istila mahiyetini almıştır. Uçlarda Selçuklu hinterlandının ananevi yüksek İslam kültüründen farklı bir uç kültürü hâkimdi. Uçlarda, nüfusun büyük bir çoğunluğunu göçebe Türkmenler oluşturmaktaydı. Gazanın, uçlardaki Türkmenler arasında alp-erenlik şeklinde hususî ve umumî hayatın her türlü tezahürüne, dinî hayata, edebiyata, devlet ve siyasete damgasını vurduğu; uç siyasi kuruluşların son temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nin fütuhâtçı askerî karakterini tayin ettiği gösterilmiştir.²⁰ P. Wittek'in dediği gibi gaza, Osmanlı Devleti'nin bir varlık sebebi olmuştur. Menşesindeki uç gazi geleneği, onun bütün tarihine hâkim olmuş, dış ve iç politika gazi Uç beyleri menşede ucun birliği geleneğini, akınlarda zaman zaman ortak hareket etmek ve birbirlerine yardım etmekle göstermiş-

¹⁷ Ş. Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gaziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, V.13, (1989), s.140; Ş. Tekin, "Türk Dünyasında Gaza ve Cihat Kavramları Üzerinde Düşünceler." *Tarih ve Toplum*, 19/109, Ankara, 1993, s. 9–18.

¹⁸ Köprülü (1981), a.g.e., s.108

¹⁹ Mevlana da Divan-ı Kebir'inde "Gazi, alışsın, usta olsun da savaşsın diye oğlunun eline tahtadan yontulmuş bir kılıç verir" M. Cumbur, "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız", *Erdem*, 3, 1987, s. 782, 784.

²⁰ E. Kürçüoğlu, "Kayılar'ın Anadolu'ya Gelişi", *Osmanlı, C.I, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999, s. 177.

lerdir. İstanbul'un fatihi II. Mehmed, Mısır Memluk sultanına yazdığı mektupta, tüm İslam dünyasına kendisini gazanın temsilcisi olarak tanıtıyordu. 1461'de Trabzon dağlarına yaya tırmanırken şöyle demiştir: "Bu zahmetler Allah içindir. Elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmese bize gazi demek layık olmazdı". Osmanlı hükümdarları Orhan'dan itibaren "gazi" unvanını benimsemişlerdir. Nihayet Halil İnalçık gazayı, "Osmanlı toplumunda başından beri, sosyal örgütlenme ve siyasi dinamizmin temel kuralı ve devletin kuruluşunda temel faktör olarak göz önünde tutmalıyız" demiştir.²¹ İbn-i Bibi'ye göre: "Sultanların ideali İslam'ı yaymak ve insanlar arasında adaleti sağlamaktır. Bu maksatla orduyu gazaya gönderirken seferlerde ilim ve amel sahibi ulu kişileri de birlikte göndermişlerdir. Gazadan dönen askerin kendisine takdim ettiği hisseyi sefer hakkı olarak orduya bırakarak Gayrimüslimlerin İslamlaştırılması için harcamışlardır" der.²²

XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başlarında Osmanlı-Bizans ucunda Türk tarafında Aşıkpaşazade'nin ifadesi ile Gâziyân-ı Rûm, diğer başka kaynaklarda ise Alp, unvanları ile tanımlanana askeri bir zümre vardır. Bu zümre sadece Osmanlı-Bizans sınırına özgü olmayıp daha Anadolu'nun ilk fütuhata esnasında da mevcut olan toplumsal bir zümredir. Bu zümre daha çok askeri faaliyetleri ile ön plandadır. Bu kavramlardan birincisi, gazi, Türklerin İslamiyet'i kabul edip yerleşik hayata geçtikten sonra meydana getirdikleri kahraman tipini yansıtırken ikincisi alp, Türklerin henüz İslamiyet'i kabul etmediği ve göçebe hayat sürdürdüğü dönemlerde oluşan kahraman tipini yansıtmaktadır. XIV.yüzyılın başında Batı Anadolu'da kurulan Türkmen beylikleri arasında gaza ve gazilik bilinmekte ve unvanlar da kullanılmaktaydı. Bu beyliklerden ilk göze çarpanı Aydınoğlu Umur Bey'dir. Umur Bey "el-emirü'l-kebîr el-gâzî" ve "Sultanü'l-guzât el-mücahid" gibi gazayı ve gaziliği simgeleyen unvanlar kullanmıştır. Yine Batı Anadolu'daki beylikleri 1332-1333 yılları arasında dolaşan İbn Battuta Umur Beyin faaliyetlerini gaza olarak görmüştür.²³ Enverî Düsturnâme'sinin büyük bir kısmında Aydınoğlu Umur Bey'in gaza faaliyetlerini anlatır ki, aslında eserin yazılış sebebi de budur. Rumeli'deki gazalarıyla şöhret bulan, Karesi Beyliği, Menteşe ve Saruhan Beylikleri kısacası 13. yüzyılda Batı Anadolu'da ortaya çıkan beyliklerin hemen hemen hepsi gaza faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Zaten Osmanlıların da ortaya çıkışı bu gazi beyliklerin ehemmiyetini kaybetmeleri neticesinde olmuştur. Dönemin kroniklerinde Osmanlılardan ilk yıllarında pek fazla bahsedilmemesinin nedeni yaptıkları faaliyetlerin çok ciddi bir boyutta olmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat istikrarlı bir şekilde artan başarıları onları Bizans ucundaki gazanın yeni adresi yapmıştır. Osmanlıların bölgedeki teklüflara karşı kazandığı başarıları fark eden gaziler onların yanına koşmuşlardır. XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında gazi yerine daha çok alp unvanına rastlanılmaktadır.²⁴ Türkler, atlı göçebe medeniyet tarzını yaşarken, atçılık, hayvancılık ve akıncılık hayatın temelini teşkil etmektedir. Bu hayat tarzı Alp tipi ile özdeşleşmiştir. Alp, akıncılık, hareket, hâkimiyet, kuvvet ve idealizmi temsil etmektedir.²⁵ Alpler kabile reislerinin yanında özellikle cesaretleri ve yarar-

²¹ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", Doğu Batı Makaleler, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2005a, s. 113-128.

²² A.Ş., Ceran, "Dinî Telakkiler ve Millet Sistemi", Yeni Türkiye, C.III, 2002, s. 333.

²³ İbn Battûta, İbn Battûta Seyâhatnamesi. çev. A. Sait Aykut. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. 2004, s. 293.

²⁴ Köprülü (1981), a.g.e., s. 109.

²⁵ M. Kaplan, Tip Tahlilleri-Türk Edebiyatında Tipler, İstanbul: Dergâh Yay, 1985, s. 5-28.

lıkları sayesinde yükselmiş imtiyazlı bir sınıfa sahiptirler. Bu bir nevi göçebe asilzadelidir. Bu asilzadeliliğin oluşmasında verasetin de tesiri olmasına rağmen yükselmek için daha çok kişisel yetenekler önemlidir.²⁶ Alp ne kadar çok tehlikeli işi başarırsa derecesi de o oranda artmaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ile bu alp tipi değişime uğrayarak yeni fonksiyonlar edinmiştir. Cihan hâkimiyeti için gerekli olan hareketlilik, kuvvet ve akıncılık gibi unsurlar yerini korurken dini motiflere sahip bir tip karşımıza çıkmaktadır. Âşık Paşa'nın Garib-name'sinde alp olabilmenin dokuz şartı sıralanır: *Sağlam yürek, kuvvet, gayret, iyi bir at, özel bir giysi, ok-yay, keskin kılıç, süngü ve yâr (uygun bir arkadaş)*.²⁷ Bütün bu özellikler ortaçağ Türkmen dünyasındaki askeri sınıfı özetler niteliktedir. Bir kabile reisi diğer kabileleri kontrol altına alıp konfederasyon mahiyetinde bir siyasi yapı oluşturduğunda etrafında Alplerden meydana gelen bir aristokrat sınıf oluşmaktadır. Bu Alpler Batı Avrupa'da görülen vasallığa benzer bir şekilde reise şahsi bir bağ ile bağlıdır.²⁸

Kroniklerde Osman Gazi'nin birlikte hareket ettiği başta kardeşi Gündüz Alp, Aygıt Alp, Turgut Alp, Konur Alp, Hasan Alp ve Saltuk Alp'e rastlamaktayız. Köprülü, uçlardaki bu Alpler teşkilatının daha çok şehir teşkilatı mahiyetinde olan ve İslami ananelere dayanan Gaziler teşkilatından farklı olarak eski Türk geleneklerine dayandığını belirtmektedir.²⁹ Uç beylerinin gazi unvanını kullanmalarını ise onların artık şehir hayatına geçmiş az çok medrese tesiri altında kalmalarına bağlamaktadır. Aşıkpaşazade'nin de *gaziyan-ı rum* ile kastetmek istediğinin aslında bu Alpler olduğunu belirtmiştir.³⁰ Gerçekten de Garibname'de geçen Alp, Alperen ve gazi unvanları da dikkatle incelendiğinde aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.³¹ Alpler din gayretinden çok, beye antla bağlanıp, savaşta cesaret göstererek nam salmak, para, ganimet, esir ve tımar toprağı elde etmenin kaygısındadırlar. Osman'ın yanında olan alpler başlangıçta bağımsız hareket ediyorlardı. Fakat zamanla Osman Gazi'nin egemenliğini kabul etmişlerdir. Çünkü Osman ganimet elde etmek isteyen Alpler için başarılı bir beydir.³² Osman'ın yanında bulunan Alpler ona seferlerde yardım etmektedirler. Bu Alpler Osman'ın "*yarar yoldaşı*" ve "*nökerleri*"³³ olmuşlardır. Osman'ın hâkimiyet alanını genişletmesinden onlar da paylarına dü-

²⁶ M.F., Köprülü, "Alp", Tarih Araştırmaları 1, 2006, s. 373.

²⁷ Âşık Paşa, Garib-nâme, hzl. Kemal Yavuz, İstanbul TDK Yayınları, 2000, s. 557.

²⁸ Köprülü (2006), a.g.m., s. 373

²⁹ Köprülü (1981), a.g.e., s. 109

³⁰ Köprülü (1981), a.g.e., s. 110

³¹ Âşık Paşa, a.g.e., s. 557

³² H. İnalçık, Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2009, s. 11

³³ Nöker Uygurca bir kelime olup "arkadaş" anlamına gelir. Bu nökerler, Hanların ve kabile reislerinin etrafında görülmektedirler. Bağlı buldukları kişinin silah arkadaşı olmaktadır. Hizmet edecekleri kişiyi de kendileri seçmektedir. Tabii bu seçimde başarı bir tercih sebebi olmuştur. Lider ile nöker arasındaki bağlılık anda yani ant içmekle başlamaktadır. Osman'ın hizmetinde bulunan Köse Mihal bir nökerdir. Yine Lefke ve Çadırlu tekfurlarının da Osman'ın nökerleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu alplar, gaziler ve nökerlerin kan bağıyla birbirlerine dayanmasına gerek yoktur. Bu savaşçı zümreyi bir araya getiren bir yandan doyum, yani ganimet olmuşsa diğer yandan kutsal savaş gaza olmuştur (İnalçık (2005a), a.g.m., s. 492; İ.H., Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, TTK, 1984, s. 291; B.Y., Vladimirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi, çev. A. İnan, Ankara, TTK,

şeni almışlardır. Bu alp ve nökerlerin çocukları ilerleyen dönemlerde Osmanlı idaresinde önemli makamlara gelerek bir çeşit Osmanlı aristokrasisini oluşturmuşlardır.³⁴ Osman fethettiği yerleri etrafındaki bu gazilere bölüştürerek yurt olarak vermiştir.³⁵

Gaziler askeri genişlemeyi amaçlayan askeri topluktur. Gazilerin idaresinden sorumlu reisleri aynı zamanda onların geçimlerini sağlamak zorundadırlar. Bu yüzden ganimet elde etmeleri gerekmektedir. XIII. yüzyıl sonlarında Anadolu'daki ayaklanmaları bastırmaya gelen Moğollardan kaçan sivil ve askeri nüfus uç bölgesini bir sığınak, yeni bir hayat sahası olarak görmüştür. Bu bölgeye gelenler karşılarında verimli Bizans ovalarını ve gaza yapabilecekleri "kafir" bir toplum bulmuşlardır. Bu gaza meselesi Osmanlıların kuruluş meselesi ile ilgili yapılan tartışmalarda bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Uç toplumunun ve kültürünün beslediği gaza Osmanlı Devletinin kuruluşunda itici güç olarak görülmüştür.

2.1.1. Beylikler Dönemi'nde Gazilik

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu Devleti parçalanmaya yüz tutunca, Anadolu'nun batı sınırlarında birçok yeni beylik ortaya çıkmıştır. Bunlar, Bizans'a karşı yapılan gaza akınlarında fethedilmiş olan topraklar üzerinde meydana gelmişlerdir. Bundan dolayı da *gazi devlet* olarak biliniyorlardı. Osmanlı Beyliği de bu gazi devletlerden biriydi. Hücum etmek, savaşmak, özellikle din uğrunda cihat etmek anlamlarına gelen "*Gaza*", İslam fetihlerinin en önemli sebeplerinden birisiydi. Gaza veya gazvenin ism-i faili olan "*Gazi*", şeref unvanı olarak savaşta başarı kazanmış kumandanlara hatta hükümdarlara verilmekteydi. İlk Osmanlı hükümdarları ile onların silah arkadaşları da yaptıkları akınlara gaza adını veriyorlar, gazi unvanını kullanıyorlardı. Gaziler fütuhata önderlik etmişler ve bunu önemli ölçüde gerçekleştirmişlerdir. Ve bu gazilerin önderleri yeni fethedilen topraklarda kurulan emirliklerin beyleri olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Selçuklu Devleti'nin batı uçlarında gazi Türkmen Beylikleri'nin kuruluşu ile yakından bağlantılı bir görünüm arz etmektedir. Zira Orta Anadolu'nun Moğol istilası ile karşı karşıya kaldığı XIII. yüzyılda Batı Anadolu, yani Selçuklu-Bizans sınır bölgeleri, gaza için elverişli bölgeler idi. Eski Selçuklu aristokrasisinden gelip uçlara yerleşen beyler oradaki Türkmenleri gaza fikriyle örgütlemişlerdir. Batı Anadolu'da kurulan beyliklerin kuruluşunda gaza ve göç en önemli faktörlerdendir. Moğol istilası sonucu Türkmen aşiretleri Orta Asya'dan gelip Bizans sınır bölgelerine yerleştirilmiş, zamanla nüfusunda artmasıyla akınlar da yoğunluk kazanmıştır. Türkmenlerin Bizans'tan aldıkları topraklar üzerinde zamanla bağımsız beylikler kurulmuştur. Türkmen akınları Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda, özellikle sınır boylarının güvenliğinde önemli roller üslenmiştir.³⁶ Osmanlılar Bizans hududunda iken diğer Türkmen Beylikleri'nden bazıları iç bölgelerde kalmış, sahil beylikleriyse daha çok denize yönelik gaza faaliyetini sürdürmeye başlamışlardır. Özellikle Saruhan, Aydın ve Karesi Beylik-

1987, s. 133-37; İnalçık (2009), a.g.e, s.10; 28. Mehmed Neşri, Neşri Tarihi: Kitab-ı Cihan-Nüma, C. II, Haz. Faik Reşit Unat ve M. A. Köymen. Ankara: TTK Yay. 1995, s.120).

³⁴ H. İnalçık, Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", Belleten, 71, 261, 2008, s. 492.

³⁵ Neşri, a.g.e., s. 118

³⁶ Ç. Arslan, "Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerinin Stratejik Önemi", Türkler, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 116.

leri denize ve adalara sık sık akınlarda bulunmuşlar ve bunların yağma ganimet amaçlı seferleri dönemin kaynaklarında kutsal bir çerçevede gaza olarak nitelendirilmiştir. Osmanlılar bu ideolojiyi beylikler kanalıyla benimsemiş ve kendine göre İslami anlayışın dışında farklı açıdan yorumlamışlardır. Ahmedî bu anlayışı: “*Katı süreklî bir savaş değil, daha yumuşak bir tarzda Osmanlı idaresinde istimalat denilen bir uygulamayla kendini göstermiştir*” der.³⁷

Batı Anadolu’daki, Uç beyliklerinin hepsi başlangıçta bu gaza ve cihat ruhu ile hareket etmişlerdir. Kuzeyde Kastamonu ve güneyde Menteşe Beyleri, özellikle 1283’ten sonra ise Germiyan Beyleri önemli gazalar yapmaktaydı. Aydınöğlü Mehmed Bey, Saruhan Bey ve Karesi Bey gibi beyler Germiyan Beyi’nin emri altında bulunan komutanlar idiler. Bu beylikler arasında bulunan Osmanlı Beyliği ise coğrafi mevki ve Bizans İmparatorluğu ile sınır komşusu olması dolayısıyla Gayrimüslimlerle daima cihat halinde bulunmaktaydı. Bu sebeple gaza için Anadolu’dan gelen gaziler Osmanlı ülkesine koşuyor, Bizans ile yapılan mücadelelere katılıyorlardı. Osman Bey’in Rum tekfurlarına karşı başarı ile yürüttüğü gaza harekâtı, Anadolu’daki diğer gazilerin de kendi etrafında toplanmalarını sağladı. Böylece uçlardaki yarı göçebe Kayı boyuna mensup bir grup Türkmen’in lideri olan Osman Bey’in etrafı her taraftan gelen savaşçı gazilerle dolmuştur. Başlangıçta Batı Anadolu’daki gazanın öncüsü Çobanoğulları iken, daha sonra onun yerini Osman Bey almıştır. Osmanlıların, gazi olduklarını ve önderlerinin de giderek büyüyen güçlü bir gazi örgütlenmesinin şefleri olduğu sonucuna varılmıştır. Batı Küçük Asya’daki diğer beylikler de gazi beylikleridir. Bunların bir teki bile, kabile bilinci ya da kabile kökenine ilişkin bir belirti göstermemekte; her biri, bulunduğu bölgeyi fethetmiş ve sonradan bir hanedanın kurucusu olan şeflerce yönetilen gazi örgütlenmesinden kaynaklanmıştır.³⁸

Menteşe Beyliği’nde gaziler, kıyı bölgelerin denizci halklarıyla ortak korsanlık seferlerine girişmişlerdir. Köken bakımından, Türkler ile çevredeki Bizans topraklarında yaşayan yerli halktan unsurların bir karışımı olan gazi korsanlar, Bizans donanmasının zayıflığı nedeniyle denizlerde istedikleri gibi davranıyorlardı. Çünkü imparator, tasarruf amacıyla 1284 yılında donanmanın dağıtılmasını emretmiştir. Bu olayların geçtiği dönemde yaşayan Bizans tarihçisi Pachymeres, çok sayıda Bizanslı denizcinin işsizlik yüzünden düşmanın, korsanların safına katılmak zorunda kaldıklarını yazmaktadır. Gazi korsanlar, gemileriyle ulaştıkları Karya kıyısındaki kentlerde ve Menderes Irmağı’nın vadisinde kalıcı bir biçimde yerleşmişlerdir. İç bölgelerden buralara akın eden Türkleri de yönetimleri altına alıp, Rodos’u fetheden Menteşe Beyliği’ni kurmuşlardır.³⁹ Menteşe Beyliği önderlik durumunu yitirmiş ve yerini Aydın Beyliği’ne bırakmıştır. Rahip-Şövalyeler tarafından elleri kolları bağlanan Menteşe korsanları, Aydın Beylerinin etrafında toplanmışlardır. Gazi Umur Bey’in yönetiminde Yunanistan, Makedonya ve Trakya kıyılarını yağmalamışlardır ve Anadolu kıyısına zengin ganimetlerle dönmüşlerdir.

³⁷ M.F., Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’ndan Fetret Dönemi’ne”, Türkler, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 22.

³⁸ P. Wittek, Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğuşu, Çev.: Fatmagül Berktay, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s. 46.

³⁹ Wittek (1985), a.g.e., s. 47.

Aydın Beyliği kara ve deniz gazilerinin birleşiminden oluşmuştur. Saruhan Beyliği ve Karesi Beyliği de gazilerin fetihleriyle gelişmiş bulunan beyliklerdir.⁴⁰

Germiyan ve Karaman Beyliklerinin gazi karakteri daha azdır. Gazi emirlikleri açısından Germiyan Beyliği geri bölge rolü oynamaktadır ve Selçuklu geleneklerinin mirasçısıdır. Germiyanogulları'nın yöneticilerinin gazi unvanını almayıp, bu unvanı batıdaki komşu vasallarına bırakmışlardır. Sadece Germiyan Beyliği'nin kuzey komşusu Osmanlı Beyliği, bu emirliğin etkisi altında kalmamıştır. Başta gazi devleti olmuş olan Karaman Beyliği, Selçukluların ortadan kalkması ile adım adım buraları ele geçirmişler ve kendilerinin Selçukluların meşru varisi olduklarını iddia etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin gazi karakteri sadece ona özgü olmamıştır; başka birçok beylik kaynağını gazi karakterinden almıştır ve gazi geleneklerini sürdürmüştür. Osman Gazi, Kastamonu uç emiri Çobanoğulları'nın emri altında uzak serhatlarda savaşan bir boy beyidir. Kastamonu Beyleri Bizans'a karşı gaza hareketini gevşek tuttıkları halde Osman, uçların en ileri bölümünde gazayı son derece bir atılganlıkla sürdürmüş, bu yanda gazi alpların gerçek önderi durumuna yükselmiştir.⁴¹ Osmanlı başlangıçta, tıpkı Karesi Beyliği gibi Gayrimüslimdir ve dolayısıyla tanım itibarıyla gazi değildir. Pontus bölgesi Türklerinin de gaza geleneği hiç yoktur. Böylece çağdaş Bizans kaynaklarının ilk Osmanlı bağlamında gazadan ya da gazilerden neden hiç bahsetmediği bilmecesi anlaşılır hale gelmektedir.⁴² Pachymeres: "Çobanoğulları'ndan Ali akınlarını durdurunca Osman Gazi akın liderliğini üzerine almıştır ve Bizans topraklarına karşı gaza faaliyetlerine başlamıştır. Gaziler onun bayrağı altında toplanmaya başlamışlar" der. Pachymeres, Osman Gazi'nin başarıları üzerine gazilerin Kastamonu Emiri'ne tabii bölgeden geldiklerini açıklar.⁴³

2.2. Bizans Sınırındaki Akritailer

Bizanslılar için *ākpa*, Türkler için *uç* kelimeleri kenar anlamına gelmektedir. Bu kavramlar anlam olarak birbirine yakın ve aynı tecrübeleri yansıtmaktadırlar. Bizans'ın doğu sınırında mevcut olan *akritai* ile *uç* bölgelerindeki alplar ve gaziler bu tecrübelerin birer yansımalarıdır. Ortaçağ sınır savunmasında iki yöntemin olduğunu belirtmiştik. Birincisi, sınırda inşa edilmiş kaleler ve duvarlar vasıtası ile ikincisi ise sınırda toprak sahibi olan hali hazırda askeri güce sahip unsurların bulundurulması yöntemidir. Bizans sınır savunmasında duvarlar kullanmamıştır. Ahrweiler, bunun nedenini askeri, politik ve ideolojik nedenlere bağlamıştır. Bizans'ın İstanbul'dan yayılan ruhani gücü ve yeniden fethetme düşüncesi duvarlar ile sınırlandırılmazdı. Öte yandan Balkanlar ve Anadolu coğrafyası duvarlar aracılığı ile yapılan savunma anlayışına uygun değildir. Anadolu ve Balkanlarda bulunan dağlar ve geçitler üzerindeki kaleler düşmanı durdurmak için engel olmaya yeterlidir. Ülkeye istilacı bir güç girdiğinde en niha-

⁴⁰ Wittek (1985), a.g.e., s. 48.

⁴¹ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", Türkler, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 68.

⁴² C.J., Heywood, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi:Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler, Osmanlı, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 143.

⁴³ İnalçık (2002), a.g.m., s. 69.

yetinde doğal bir engel olan dağlık bölgeler, nehirler ve vadilerle karşılaşınca durmak zorunda kalmışlardır.⁴⁴

Akritai, İmparatorluğun Müslüman devletler ile olan doğu sınırını koruyan askeri birimleri tanımlayan IX. ve XI. yüzyılda kullanılan bir kavramdır. Yunanca akron/akra sözcüğünden türetilmiştir.⁴⁵ Akritai Bizans'ın 10. ve 11. yüzyıllardaki askeri anlaşmalarında hudutta belli bir konumu örneğin ordugâhı veya askeri oluşumu, olan insanları tasvir etmek için kullanılmıştır. İmparatorluk topraklarının özellikle doğu hudut sakinlerini belirtmek için kullanılmaktadır. Bu doğrultuda kullanıldığında, akritai kavramı kontekste bağlı olarak hudut boylarına konuşlanmış ordu unsurlarını, bu birliklerin kumandanlarını ya da hudut boylarında yaşayan sivil nüfusu ifade edebilmektedir. Digenes Akritas epik destanında bu kavram Fırat nehri civarındaki bölgede yaşayanları, Müslümanlar da dâhil olmak üzere, ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁶ Fakat genel itibari ile *akrites* askeri bir komutan olarak geç Roma İmparatorluğu ordusunda bulunan *miles limitaneus*, yani "sınır bölgesinde (*limes*)" görev yapan bir askerın devamı ve gelişmiş şeklidir. XI. yüzyıl Bizans kaynaklarına göre bu akrites kendi kalesi ve askerleri olan bir sınır bölgesi komutanıdır.⁴⁷

Akritaiları anlamak için Bizans'ın hudut savunma stratejisine kısaca değinmek gerekiyor. Sınır savunması Bizans'ın genel savunma sistemini dayandığı themaların bir parçasıdır. Bu Thema Sisteminin VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar ki evrimi İstanbul'dan doğuya ve batıya doğru yeni themaların oluşturulması olarak vuku bulmuştur. Bizans fetihleri ile bu themalar askeri savunma organizasyonlarını kaybetmemiş sonradan bir önceki karakol vazifesi görmeye başlamışlardır. Bu durum Türklerin yeni fetihleri ile uç muntikasını ileriye doğru kaydırmalarına benzemektedir. Bu bağlamda Thema Sistemi imparatorluğun bütün savunma bölgelerinin eşgüdümünü yapmaktadır. Böylece thema bölgelerindeki askerler akritaidir.⁴⁸ Akritai sınır bölgesinde düzenli aralıklarla yapılmış garnizon ve kalelere konuşlanmıştır. İmparatorluk dışındaki seferlere de katılmışlardır. Fakat onların gerçek yararlılıkları mekânsal mevzilenmelerinde yatmaktadır. Kleisourai ve sıradağlar ve düşman ordularının istilasını engellemektedir. Fakat bunlar küçük gruplar halindeki asker ve eşkiya taifesinin istilasını durduramamaktadır. Çünkü bu guruplar doğal ya da suni tahkimat ile çevrelenmiş bölgelerden geçiş için kolayca yol bulabilmektedirler. Bu durum imparatorluk için tümüyle bir tehdit oluşturmazken bölgede toprak sahibi olan bu akritailer, ekonomik ve politik olarak bundan rahatsız olmaktadır. İşte Akritai kendi topraklarına yönelik bir tehdiye anında karşılık veren milis kuvvettir. Bu açıdan akritai'nin toprakları ile olan bağı imparatorluğun çıkarlarına hizmet ediyordu. İznik İmparatorluğu zamanında Anadolu sınır güvenliğini Türkmen akınlarına ve Anadolu Beyliklerine karşı bu

⁴⁴ M.C. Bartusis, *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204-1453*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.

⁴⁵ C.R. Dietrich, "Digenes Akrites Destanında Hıristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s.99

⁴⁶ A.J., Cappel, "Akritai" *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, (1991), s.47

⁴⁷ Dietrich, a.g.e., s.100

⁴⁸ Bartusis, a.g.e., s.149

akritailer sağlamıştır. Bu savaşçıların kesin kimlikleri kaynaklardan yeteri kadar anlaşılama-
maktadır.⁴⁹

Bizans'ın XIII. yüzyılda içinde bulunduğu siyasi durum onları doğuya yöneltmiştir. Latinlerin Konstantinopolis'i işgal etmeleri üzerine Bizans'ın merkezi İznik'e (Nicaea) kaymış burada İznik İmparatorluğu kurulmuştur. Bu durum sadece ülke güvenliğini etkilememiş aynı zamanda sınırların savunulmasında da bir ikileme düşülmesine neden olmuştur. İmparatorluk bu şartlar altında önceliklerini belirlemek zorunda kalmıştır.⁵⁰ Bizanslılar önceliklerini belirleyerek önce Latinlerin İstanbul'dan çıkarılması gerektiğini düşünmüşlerdir. İmparatorluğun merkezinin İznik'e taşınması Anadolu'daki toprakların güvenliğinin sağlanması işinin daha ciddiyle ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Pachymeres'ten Laskaridler zamanında İznik İmparatorlarının Türklerin saldırısı karşısında kaçmaya çalışan dağlık bölgelerdeki nüfusu yerinde tutmak için sınır bölgesinde belli bir zümreye verilen vergi muafiyeti ve özel pronoiolar ile bu zümrenin hinterlandın korunmasındaki rolünü öğreniyoruz. Bu cümleden hareketle, anladığımız kadarı ile bu bölgede yaşayanlar imparatorluktan özel alaka görmüşlerdir. Bu durum onların ekonomik refahlarını artırmış ve yerlerinde kalmalarında ikna edici olmuştur. Oikonomides, bu akritai'nin toprak sahibi olmasını vergi muafiyeti karşılığında askerlik hizmeti veren toprak sahiplerine benzetmiştir. Bu bir derece doğru olmasına rağmen önemli farklılıklar vardır. Birincisi, akritai'nin sadece askeri vazifesi için değil bu bölgelerde yaşayabilmesi için de savaşması gerekmektedir. Bu durum Türk saldırılarına karşı etkin bir savunma yapılmasına olanak sağlamıştır. İznik imparatorluğunun sadece belirli bölgeleri doğuda Sakarya'nın üst kısımları ve güneyde Menderes vadisinin olduğu araziler düşman istilasına uğramıştır. Bu yüzden vergi muafiyetinin sadece bu bölgelerde olması makul gözükmektedir. Zira bütün sınır bölgelerine bu vergi muafiyeti sağlanırsa, tehlikeli sınır bölgelerindeki savaşçı unsurları cesaretlendirici bir etken kalmayacaktır.⁵¹ Toprak sahibi herkes vergi muafiyetini memnuniyetle karşılamış sınır bölgesinin tehlikesini paylaşmışlardır. Akritai İznik İmparatorluğu ile "çapulcu" Türkler arasında tampon bölge vazifesi görmüştür. Akritai'nin etkinliği "çapulcuların" ve gazilerin etkinliğini azaltmıştır. Fakat bu askeri vazife onların vergi muafiyeti almalarından çok önce de yapılıyordu. Vergi muafiyeti aldıktan sonra, kendi topraklarını koruma ve akınlar yapma haricinde bir başka hizmet yaptıklarına dair bir kanıt yoktur. Devlete olan tek yükümlülükleri topraklarını terk etmemektir.⁵²

Akritai ile ilgi diğer bir tartışma noktası da bunların asker olarak kabul edilip edilemeyeceğidir. Pachymeres'te İznik İmparatoru VIII. Michael uyguladığı politikadan etkilenen bir zümreden bahsedilmektedir. Akritai'nin vergi muafiyetinden önceki askerlik faaliyetleri ile sonraki faaliyetlerini karşılaştıracak veri yoktur.⁵³ Dolayısıyla İznik imparatorluğunun kontrolü

⁴⁹ Bartusis, a.g.e., s.149

⁵⁰ N.J., Cassidy, A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Geörgios Pachymeres. PHD (Basılmamış Doktora Tezi) University of Western Australia, 2004, s.3

⁵¹ S. Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of İslamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, Berkeley: University of California Pres., 1971, s. 132.

⁵² Bartusis, a.g.e., s. 148.

⁵³ Bartusis, a.g.e., s. 150.

altında bağımsız hareket eden askeri görünümlü güçlerdir. Yani sınır bölgesinin becerikli sakinlerinden oluşan yerel milislerdir. Bu yüzden disiplinden ve organizasyon anlayışından yoksundurlar. Kendi topraklarını korurlar ve Türk topraklarındaki muhataplarını rahatsız etmektedirler. Bu itibarla sınırın öte tarafındaki gaziler ve alpler ile benzeşmektedirler. VIII. Michael tahta geçmesinden kısa bir süre sonra akritai'nin durumu bozulmuştur. VIII. Michael bunları örgütsüz ve dağınık sınır kuvvetleri konumundan seferler için hazır birliklere dönüştürmek istemiştir. İstanbul'un Latinlerden geri alınmasından (1261) kısa bir süre sonra VIII. Michael Anadolu'ya yeni bir tarım politikası uygulamak için Chadenos'u göndermiştir. Bu politikanın uygulanması Michael'in tahta geçmesinden sonra İznik'in doğusundaki sınır bölgesi olan Trikokkia dağlarında çıkan isyanla bir bağlantısı da vardır. İsyancıların bir kısmı vaatler ve tehditler karşısında silahını bırakmış bir kısmı da Türklerin tarafına kaçmıştır.⁵⁴ İsyanın bu şekilde bastırılmasından sonra Anadolu'ya gönderilen Chadenos, Laskaridlere sadık bir nüfus oluşturmak istemiştir. Arnakis Pachymeres'in söylediklerinin en azından buradaki bazı akritai hakkında bilgi vereceğini düşünmüştür.⁵⁵ Zira bu akritai vergi muafiyetinden ve verilen pronoiyalardan ötürü zengin olmaları normaldir. Yine Arnakis, Chadenos'un akritai'nin topraklarına el koyduğunu ve her birine bir defaya mahsus 40 hektar verdiğini iddia etmiştir.⁵⁶ Charanis ise her birine ödenen 40 hektarın yıllık olarak verildiğini düşünmektedir.⁵⁷ Bartusis ve Oikonomides Chadenos'un yaptıklarını akritai'nin topraklarından geçimlerini sağlayabilecekleri oranda bir gelir bıraktığı ve ayrıca imparatorluk hazinesinden bu gelire nakit desteği de sağladığı şeklinde yorumlamışlardır.⁵⁸

Chadenos bölgedeki vergi muafiyetini kaldırmış, bu bölgelerde yaşayan toprak sahibi herkesi yeniden organize etmiş ve her birine 40 hektar gelir tahsis etmiştir. Son olarak Chadenos merkezi hazineden onlara miktarının ne kadar olduğu belli olmayan yıllık bir gelir (rogai) tahsis etmiştir. Bu gelir ile amaçlanan akritai'nin geçimi için imparatorluğa bağımlı olmasını ve sınır bölgelerinde merkezi otoritenin tesisini sağlamaktadır. Bu durumu Osmanlılarda kroniklerinde vergi konulmasına karşısında sembolik tepkinin verilmesine benzemektedir. Bu politikaların etkileri yıkıcı olmuştur. Yaşam koşulları bozulan akritai'nin bir kısmı Türk ve Moğol akınları karşısında dağlara kaçmış ve eşkıyalık yaparak bölgede kalan Bizans nüfusu üzerinde terör estirmiştir. Diğer bir kısmı ise Türklere teslim olmuş ya da başka yerlere kaçmıştır. Bu sığınmanın nedeni kendilerine yüklenen ağır vergiler ve ellerinden alınan zenginlikleridir.

Akritai Bizans'ın sınır savunmasında önemli bir vazife yapmıştır. Akritai sayesinde imparatorlar arkalarında her türlü maddi endişeden uzak gözcü bir kuvvet bırakarak hudut müdafaası işini gördürmüşlerdir.⁵⁹ Elbette bu durum Bizans'ın bundan sonra sınır savunmasını

⁵⁴ Bartusis, a.g.e., 54.

⁵⁵ G. Arnakis, "Byzantium's Anatolian Provinces during the Reign of Michael Palaeologus." Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines. II, Ohrid, 1961, s. 37-44

⁵⁶ Arnakis, a.g.m., s. 40

⁵⁷ P. Charanis, "On the Social Structure and Economic Organisation of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later" Byzantinosloavica 12, (1951), s.133

⁵⁸ Bartusis, a.g.e., s.270.

⁵⁹ P. Wittek, *Menteşe Beyliği*. çev. O.Ş. Gökyay. Ankara: TTK Yay., 1999, s. 8-9

ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. 13. yüzyılda İstanbul'un alınmasından sonra imparatorluğu tekrardan ihya etmek adına Avrupa topraklarının yeniden fethedilmesi ve organize edilmeye çalışılması sınır savunmasına büyük önem verildiğini göstermektedir. Yine 14.yüzyılda III. Andronikos 1331 yılındaki Moğol istilasını önceden haber almak için geçitlere yerleştiği birlikler bunun göstergesidir.⁶⁰ Fakat arktai üzerinde uygulanan politikaların Türklerin ilerleyişini kolaylaştırdığı bir gerçektir.

3. SONUÇ

Sonuç olarak sınırın Türk tarafında gaziler, alpler ve derviş-gaziler varken sınırın diğer ucunda akritai vardır. Bu muharip unsurlar aynı coğrafyayı, iklim ve sosyo-ekonomik yapıyı paylaşmışlardır. Dolayısıyla hudut bölgelerinde yaşayan bu muharip unsurlarda ortak özelliklerin olmasında şaşırılacak bir durum yoktur. Savaşlar ve düşman arazisine yapılan yağma akınları hudut muharipliği ekonomisinin temelini oluşturmaktadırlar. Buralarda sürekli bir savaş hali vardır. Çünkü savaşlar en mühim gelir kaynağıdır. Hayat görüşü merkezlere göre tanzim edilmiş teolojik, edebi, hukuki ve ticari düşüncelerden tamamen farklı kahramanca, şövaleresk ve romantiktir. Bu yüzden her iki taraftaki hudut muharipliğinin sahip olduğu benzerlikler, karşılıklı geçişleri mümkün kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ana Britanica Ansiklopedisi, (2002), "Gazi Maddesi", C.IX, İstanbul.
- Arnakis, G. (1961), "Byzantium's Anatolian Provinces during the Reign of Michael Palaeologus." Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines. II, Ohrid, ss.37-44
- Arslan, Ç., (2002), "Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerinin Stratejik Önemi", Türkler, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Âşık Paşa (2000), Garib-nâme, hzl. Kemal Yavuz, İstanbul TDK Yayınları.
- Barthold, V., (1990), Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Hzl.: Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara.
- Bartusis, Mark C. (1992), The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204-1453. Philadelphia: University of Pennsylvania Pres.
- Canan, İ., (1994), "Cihad'ın Vacib Oluşu ve Cihada Teşvik Eden Hadisler", Hadis Ansiklopedisi, C.III, Akçağ Yayınevi, İstanbul.
- Cappel, A. J. (1991), "Akritai" Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 1.
- Cassidy, Nathan John (2004), A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Geōrgios Pachymerēs. PHD (Basılmamış Doktora Tezi) University of Western Australia.
- Ceran, A. Ş. (2002). "Dinî Telakkiler ve Millet Sistemi", Yeni Türkiye, C.III.

⁶⁰ Bartusis, a.g.e., s. 151

- Charanis, P. (1951), "On the Social Structure and Economic Organisation of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later." *Byzantinosloavica* (12).
- Cumbur, Müjgan (1987), "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız", Erdem, III.
- Dietrich, Richard C. (2005), "Digenes Akrites Destanında Hıristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları." Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emecen, M. F., (2002), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemi'ne", *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Heywood, C.J., (1999), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi:Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler, Osmanlı, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- İbn Battûta (2004), *İbn Battûta Seyâhatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2005a), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Makaleler*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- İnalcık, Halil (2008), *Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg.*" *Bellekten*, 71, 261.
- İnalcık, Halil (2009), *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, Yapı Kredi Yay.
- İnalcık, Halil, (2002), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kafalı, M. (1996). "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, S. 21.
- Kaplan, Mehmet (1985), *Tip Tahlilleri-Türk Edebiyatında Tipler*. İstanbul, Dergâh Yay.
- Kitapçı, Z. (1994a), *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Damla Ofset ve Matbaacılık, Konya.
- Köprülü, Fuad :(2006), "Alp", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1.
- Köprülü, M.F. (1981), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kur'an-I Kerim, Tevbe Suresi, Ayet: 86, 88, 89.
- Kürkçüoğlu, E. (1999), "Kayılar'ın Anadolu'ya Gelişi", *Osmanlı*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Neşri, Mehmed (1995), *Neşri Tarihi: Kitab-ı Cihan-Nüma*, C. II, Haz. Faik Reşit Unat ve M. A. Köymen. Ankara: TTK Yay.
- Özcan, A. (1991), "Gazi Maddesi", *DİA*, C.XIII, s. 443.
- Pakalın, M.Z. (1993), "Gazi Maddesi", *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C.I, MEB Yayınevi, İstanbul, s. 651.

- Tekin, Ş. (1993a), "Türk Dünyası'nda Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", Tarih ve Toplum Dergisi, 19(109), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Şinasi (1989), "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gaziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında." Journal of Turkish Studies, V.13.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı (1984), Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, TTK Yay.
- Vladimirtsov, B.Y. (1987), Moğolların İctimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi, çev. A. İnan, Ankara, TTK Yay.
- Vryonis, S. (1971), The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of İslamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. Berkeley: University of California Pres.
- Wittek, P. (1999), Menteşe Beyliği. çev. O.Ş. Gökyay. Ankara: TTK Yay.
- Wittek, P., (1985), Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Çev.: Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 46.